

Миңбаева К.Б.

**БАРПЫ АЛЫКУЛОВДУН ДИДАКТИКАЛЫК ПОЭЗИЯСЫНЫН
ДҮЙНӨ ТААНЫТУУЧУЛУК ЖАНА АДЕП МАДАНИЯТЫНА
ТАРБИЯЛООНУН ИДЕЯЛАРЫ**

Миңбаева К.Б.

**ИДЕИ ВОСПИТАНИЯ НРАВСТВЕННОСТИ
И МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЧЕРЕЗ ДИДАКТИЧЕСКУЮ ПОЭЗИЮ
БАРПЫ АЛЫКУЛОВА**

K.B. Minbaeva

**THE IDEAS OF EDUCATION OF MORALITY
AND KNOWLEDGE OF THE WORLD OF DIDACTIC
POETRY BARPY ALYKULOV**

УДК:37.013.73

Бул макалада Барпы Алыкуловдун ырларында, турмуштук дидактиканы пайдалануу менен балдарга туура тарбия берүү, алардын патриоттук сезимин күчөтүү жагы каралган, жаш муундарга жугумдуу таалим-тарбия бере турган бир катар ырлары бар. Анын поэзиясы коомдук талапка - адамды тарбиялоо, калыптандыруу, жакшылыкка үндөө, акыйкаттыкка чакыруу идеялары толуп турат. Бул мүнөзү акындын поэзиясынын элдик педагогикалык салттарга сугарылганын, тактап айтканда, элдик дидактикалык поэзиянын салтын татыктуу улай тургандыгын айтуубуз керек. Ошону менен бирге, акын дидактикалык поэзиянын үлгүсүн өз алдынча жанр катары бекем тутуп, аны кийинки муундарга татыктуу өткөрүп бергенин да белгилөөгө болот. Акындын поэзиясынын күчү да ошондо, башкача айтканда философиялык-педагогикалык элдик салттарды поэзиянын тили менен элге жеткиргендигинде. Алардын идеялык-тематикалык мазмундары балдарга дүйнө таанытат, адеп-ахлакка үндөп, алымдуу акыл-насааттары акындын ар бир ырларында кеңири берилген.

Негизги сөздөр: идея, дидактика, поэзия, педагогика, философия, афоризм, программа, насыят, коом, форма, дүйнө, чечендик, нравалык, тематика, адеп-ахлак.

В данной статье рассматривается дидактическая поэзия Барпы Алыкулова, которая акцентирует внимание на правильное воспитание детей, пробуждения в них патриотических чувств, интерес к познанию мира. Поэзия акына соответствует требованиям общества, а именно наполнена идеями нравственного воспитания и формирования личности, призывом к добру, гуманности, справедливости. Особенность произведений поэта в том, что он сумел передать народные педагогические традиции языком поэзии. Идеино-тематическое содержание стихотворений доказывает, что он является продолжателем традиций народной поучительной поэзии. Барпы Алыкулов показал прекрасные образцы дидактической поэзии и сформировал ее как литературный жанр.

Ключевые слова: идея, дидактика, поэзия, педагогика, философия, афоризм, общество, форма, мир, ораторство, нравственность, тематика, мораль.

This article deals with the didactic poetry of Barpy Alykulov, which focuses on the proper education of children, awakening Patriotic feelings in them, interest in learning the world. Poetry of writer meets the requirements of society, namely filled with ideas of moral education and personality formation, a call for good, humanity, justice. The peculiarity of the poet's works is that he was able to convey the folk pedagogical traditions of the language of poetry. The ideological and thematic content of the poems proves that he is the successor of the traditions of folk instructive poetry. Barpy Alykulov showed excellent examples of didactic poetry and formed it as a literary genre.

Key words: didactics, poetry, pedagogy, philosophy, aphorism, society, form, peace, oratory, morals, themes.

Ар бир философиялык, педагогикалык, элдик ой-пикир өз мезгилинин туундусу болуп эсептелинет. Алар адабий-көркөм чыгармаларда берилип, адабий туунду катары поэтикалык чыгармалардын өзөгүн жаратат. Ошонун негизинде доордун акын-жазуучулары, кемеңгер, акылмандары замандын талабына, анын мүнөзүнө ылайык ой-пикирин айтуунун формасын түзөт жана өз ой-пикирин тигил же бул формада айта алат. Демек, ал мезгилдин талабына жараша, анын жаратылган чыгармасы ошол мезгилдин мүнөздөрүнө жараша жаратылып келгендигин байкайбыз. Акындар эмнени жаратышса, анда кандай ой-пикир болсо да, кайсыл бир мезгилде, алардын баары өз заманынын, доорунун көркөм табылгасы болуп кала берет. Балалык курак-адам инсандын данек маңызы, эртең ким болуунун көрсөткүч аныктагычы. Бирок ал туңгуюк нерсе эмес, үйрөтүүнүн, көнүктүрүүнүн, тарбиянын заты. Ал эми баланы тээ түп башатынан турмуш көзүн таанып-билүүгө, аруу-актыкка көнүктүрүп, кыянатчылыкты жеңүүгө ынаандыруунун саяпкери менен данакери деп эсептелип, байыртадан эле көзөмөл устаттар тарабынан даярдалган көркөм сөз өнөрү-балдардын курак баскычына багытталып жаралган көркөм чыгармалар экени чын [4, 3-б.].

Кыргыздын улуу акыны Барпы Алыкуловдун жаш муундарга жугумдуу таалим-тарбия бере турган бир катар ырлары бар. Анын чыгармаларынын идеялык тематикалык мазмундары балдарга дүйнөнү таанытат, адеп-ахлак сабагын берип, баалуу акыл насааттарын айтып келген. Мисалы: акын “Угуп тургун, калайык, күн өмүрдүн азыгы” - дейт да, андан объективдүү дүйнөнү бир баштан баяндайт. Мына ошондуктан бөбөктөр табияттын ар бир кубулушу, анын бөлүктөрү болбосо, анда жандуу жаратылыштын болбой тургандыгын, буларсыз өсүмдүктүн тамыры жанданбасын, күн нуру болбосо жаныбар чак болбосун, түрдүү мөмөлөр өзү бышып бак болбосун, күндүн нуру болбосо, дарак өсүп бүрдөбөсүн, тоо жарашып түрдөнбөсүн, күндүн нуру болбосо, чынар өсүп шактабасын, дыйкандар буудай кактабасын, кыскасы бардыгына күн себеп, бардыгына күн керек экенин күнсүз дүйнө жаңырбасын” көркөм туюнтушат. Илимий түшүнүккө ээ болгонго чейин табийгат, жаратылыш жөнүндө бөбөктөргө көркөм реалдуу маалымат берүү боюнча Барпы Алыкуловдун ырларынын тарбиялык мааниси маанилүү. Ал эми адам болсо Жер эненин бар байлыгына ээ. Аларды асырап – сактай алса да, кор кылып жоготсо да ушул адам баласына байланыштуу. Бул балдарга дүйнөнү эстетикалык-философиялык аспектиде туюндуруп, түшүндүрүп жаткан акындын ырларынын көркөмдүк бийиктиги деп айта алабыз. Адам тагдырын өз тарыхый шартына жараша көрсөтүү акындын балдар чыгармаларындагы мүнөздүү бөтөнчөлүккө ээ. Балдарга арналган “Мектеп жөнүндө ыр”, “Пионер” “Биз жатар”, “Жаштардын максаты”, “Балдарга насыяты”, “Санат”, “Терме”, деген ырларында алардын ар кыл мүнөзүн чебер көркөмдөп жаман терс көрүнүштөрдөн алыс булууга, жакшы сапатка үндөп келет. “Ач көз”, “Жалганчы”, “Жел өпкө”, “Өзү каар, тили заар кыз”, “Болбос жигит” жана башка ырларынын ар бир каарманы аркылуу адамдагы жагымсыз жактарды ашкерелеп, инсан катары калыптанып, баланын адам болуусуна мындай терс сапаттар жолтоо болорун эскертип айтат.

Эр жигит эсиң болсо жан тартып ушакчыга,
Ушак айтпа, жакын барба.

Эл үчүн чындык үчүн кабылып капканына,
Оттон кайтпа! Кара өпкөнүн,
Ушак сөз көпчүлүккө өзүңдү өзүң кордоп,
Салат галба, Өрткө салба!

Бул ырга карап бала өзүн салыштырып жана мындай болбоого аракеттенет. Акындын “Жалганчы жандын душманы, жалынган менен ишенбе, жанашып койсоң бир жолу, бутун калат кишенде” деген тарбиялык мааниси терең саптары кимге болсо да сабак болот, ойлонтот. Барпынын чыгармалары этнопедагогикалык башаттан сугарылгандыгын, башкача айтканда элдик ырлардын нугун улап келгендигин

айтуубуз абзел. Анын таанытуучулук-үйрөтүүчүлүк мүнөздөгү ырлары фольклордук поэзиянын үлгүсүн өз алдынча жанр катары кармап, аны муундан-муунга татыктуу өткөрүп бергендигин белгилеп кетүүгө болот. Алыкуловдун чыгармаларынын басымдуулугу да ошондо, тактап айтканда философиялык-педагогикалык элдик салттарды поэзиянын тили менен элге жеткире алгандыгында. Анын ырлары афоризмдерге бай экендиги башка акындардын чыгармаларынан айырмаланып турат. Ал накыл кептердин, омоктуу ойлордун негизинде философиялык-этнопедагогикалык элементтери менен таанытуучулук поэзиясында акындын учкул кептери, турмуштан алган таасирлери бүгүнкү күнгө чейин ырларында жашап келет. Барпынын балдарга арналган ырларынын мазмуну, актуалдуулугу мына ушунда. Барпы Алыкуловдун өзүмдүк ырчылык көрөңгөсү болгон деп айтууга болот. Ал чынын төкмө ырчыга кирген, жамактоо анын чыгармачылыгы үчүн жат көрүнүш, акын ырларына материал издеген эмес, өз башынан кечирген окуялары менен агымдагы турмуш анын ырларынын мазмунун түзгөн. Ал өткөргөн оомал- төкмөлүү дүйнө акынды турмушка философиялуу көз карашта байкоого, окуяларга калыс баа бергендиги менен адамга туура жашоонун багытын көрсөтүп, жашоонун ак жолун салууну инсандык парзым деп эсептеген. Идеалары анын ырлары аркылуу элге суудай сиңип, келечек муундар үчүн опол тоодой орду бар. Таануу, үйрөтүүчүлүк мүнөздөгү чыгармалар-акындык дүйнөнүн тереңинен, көркөм эмоционалдуулуктан алысыраак болсо да ойчулдук, даанышмандык, зирек акыл, санат-насыят, кеменгер кепке бай экендиги менен өзгөчөлөнүп турат. Бул өзгөчөлүк дыкаттык менен окуган окурманга дароо эле баамдалат. Ырларга берилген баа – Барпынын сөзгө бай, даанышман экендигинен көркүнө чыгып турат. Көпчүлүк мезгилде кээ бир акындар нуска кепке багыттайм деп, көп сөздүүлүккө орун берип жиберип, адам жашоосунан оолак болгон турмуш менен байланышпаган сумсак, негизи жок ырларды кубалап, ырдын маанисин, таасирдүүлүгүн кетиргендигин практикадан кездештирүүгө болот. Мектеп программасында көз салып жаткан Барпынын дидактикалык поэзиясы менен башталгыч класстардан тартып окутуу иштери улантылып келе жатат. Окуу китептеринде анын айрым, философиялуу, дидактикалык афоризмдердерге бай чыгармалары орун алган. Буга жалпыга белгилүү «Балдарга насыяты», «Куштардын санаты» жана башка ырлары күбө.

Барпынын «Балдарга насыяты» башынан аягына чейин афоризмдерге бай болуп, балдарга жашоону, дүйнөнү таанытуунун элдик, нукка түшкөн формасын колго алуу менен тарбия берүүчүлүк мааниси камтыган.

Бирдин көөнүн оорутуп,
Кетпегиле, балдар ай,
Түбү кандай болушун
Эстегиле, балдар ай, [2,11-б.]... жана башка

Бул ырлар балдардын көз карашын бекемдөөгө чоң жардам көрсөтө алат. Акындын ой-чабыттары, диапозону кең жана ар түрдүү. Ар бир көркөм мурас-тарында өзүнө таандык чеберчиликтин белгилерине ээ боло алган. Аларды кабыл алуу менен, жаш муундарды жакшы сапаттарды үйрөтүүдө, тарбиялоочулук мүнөзгө ээ болот. Тарбиялоонун негизги этаптарында ой-жүгүртүүсүн калыптандырууда мамиле кылуу маданиятына, жүрүм-турум эрежесине, кеп маданиятына, эмгектенүүгө багыт берет, билим алууга чакырат, коомду, турмушта болуп жаткан көрүнүштөрдү туура кабылдоого багыттап, руханий тазалыкка жетелеп, ак-караны ылгап, жакшы менен жаманды сезе билген, турмуштун, жашоонун милдетин татыктуу кабыл алып өссө дейт. Мисалы,

“Кулунчуктай жаш балдар,

Өлбөй турган болсочунун” ордуна “Сынбай турган болсочу”, – деген салыштырууну орундуу пайдалана алды. Эгерде “кулунчуктай” деген айкаш болбогондо, ойдун бедели кетип, салыштыруу күчүндө калмак. Ошентип акын “Санат” поэмасында зарыл болгон маселенин орчундуу жагдайларын кеңири аспектиде териштирип чыккан, балдар үчүн баалуу белек камдаган. Акын ошол канаттуу оюн кийинки саптарында ишенимдүү бекемдейт, натыйжалуу жыйынтык чыгарат.

Келечекти ойлосоң,
Тилек сонун турбайбы.
Баатыр жигит эл үчүн,

Курман болот турбайбы, - деп эр-азаматтын турмуш жобосу ушундай деп билишет акыркы замандын балдары. Ошентип Барпынын жаштар менен балдардын көркөм окуусунан орун алган чыгармаларынын дээрлик баары тең көркөм-эстетикалык тарбияны жүзөгө ашыруу ишине чоң жардам көрсөтөт. Акындын ырларын кенже мектеп балдарынан тартып, боз улан курактагы балдар ырларын жатка билишет жана акындын китептерин бүгүнкү күндө тарбиялык иштерде үзгүлтүксүз пайдаланып келишүүдө. Мисалы:

Чеки басып жат жерге,
Барбагыла, балдар ай,
Эс токтотуп бир ишти,

Андагыла, балдар ай - деген саптарында ар кандай иштерге акыл-эстүүлүк менен мамиле жасоого үндөйт.

Минип турган атыңды,
Чаппагыла, балдар ай.

Киши билбестиктен сүйлөсө,

Какпагыла, балдар ай [2,11-б.] - деп, жан-жаны-барларга аяр мамиле жасоого чакырат.

Же болбосо:

Бош куржунга сук колду,
Салбагыла, балдар ай,
Бирөөнүн болсо буюму,

Албагыла, балдар ай... - деп, адептүү болууну эскертет,

Кеп бербеген такымчы,
Болбогула, балдар ай,
Адебиндин пайдасын,

Ойлогула, балдар ай - деп, бирөөнүн сөзүн уга билүүгө, жарышып сүйлөбөөгө үндөп, тааныш-бейтааныштарга, улуу-кичүүгө маданияттуу болууга чакырат.

Ошондой эле:

Мээнетти чала кылбастан,

Бүтпөгүлө, балдар ай - деп, баштаган ишин аягына чыгууга, жоопкерчиликтүү мамиле жасоого чакырат.

Илим-билим пайдалуу,

Окугула, балдар ай, - деп, билим алуу ийне менен кудук казгандай экендигин эске алуу менен окууга үндөйт. Ал тургай:

Кеңири заман тең жыргал,

Ойногула, балдар ай,

Теңдик ушул жеткенин

Ойлогула, балдар ай – деп, жашоону андап түшүнө билүүнү ойлоп, тынчсызданат.

Анан да, балдарыбыз эл уулу болуп өссө экен деп:

Тоодон түшкөн ташка окшоп,

Күүлөнгүлө, балдар ай,

Күндөн-күнгө чыңалып,

Бүрдөгүлө, балдар ай, - деп балдардын эртеңин ойлоо менен көз карашын бекемдөөгө чоң жардам көрсөтө алат.

Милдетинди ар дайым

Эстегиле, балдар ай,

Орундатпай ишинди,

Кетпегиле, балдар ай - деп, ар дайым сабырдуулукка үйрөтөт.

Көпчүлүккө жакшылык

Нечен кылгын, балдар ай [2,12-б.] - деп, эмгекти сүйүүгө тарбиялайт.

Белгилей кетүүчү нерсе – «Куштардын санаты» аттуу ырында куштарды өзүнчө сыпаттап, аларга туура баа берүү менен төмөнкүдөй мүнөздөйт:

«Көзүмдү байлап койсо да,

Куш деп айтпайм карганы» – деп ак менен чындыкты жерге, таман алдына салбай, тууралыкка үйрөтөт. Ал өзүнүн акындык нускасы али кеңири сиңип бүтө элегинде эле, келечекте кандай акын болуусу тууралуу максатын ачык айтып чыккан.

Ак кымкаптан тон албайм,

Ак алтындан сом албайм.

Ар кимди барып бир мактап,

Ары жок ырчы боло албайм - деп, мындай салт батыштын классиктери Байрон, Шиллер, Гейне, орус ойчулу Пушкин өңдүү чоң таланттардан калган эмеспи. Бирок Барпынын жөнү башка. Ал ааламдын төрт тарабындагы улуу сөз өнөрпоздоруна үлгү ала албаган, өз казанында кайнаган нускалуу төкмө ырчыга кирген.

Барпы Алыкуловдун өмүрүнүн акырына дейре сап кармаган акындык ыйманы болгон. Ал Токтогул менен жолугушуп, үлгү алган жана өзү да башкаларга сабак кылып, ак жол көрсөткөн классик акын.

Анын акындык да, адамдык да жүзүн даана көрсөтүп турган ырлары бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпой келүүдө.

Ал жаш муундарга жугумдуу таалим-тарбия бере турган бир канча чыгармаларды жараткан. Анын идеялык-тематикалык мазмундары балдарга дүйнө

таанытат, адеп-ахлак сабагын берет, алымдуу акыл-насааттарын айтып тарбиялап келүүдө. Бул балдарга дүйнөнү эстетикалык-философиялык аспектиде туюндуруп, түшүндүрүп жаткан Барпы Алыкуловдун ырларынын көркөмдүк бийиктиги деп эсептеймин.

Адабияттар:

1. Алыкулов Б., “Балдар үчүн ырлары, Кыргыз акын жазуучулары балдарга” 1-том.
2. Рысбаев С.К., Миңбаева К.Б., “Кыргыз балдар акын-жазуучуларынын чыгармаларындагы педагогикалык идеялар”. - Б., 2015-ж.
3. Рысбаев С.К., Абдухамидова Б., Асаналиев Б., Бекбаева Ч. “Кыргыз акын-жазуучулары – балдарга” Балдар үчүн окуу хрестоматиясы”. - Б., 2010-ж.
4. Сулайманов М. “Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы”. - Б., 1992-ж.

Рецензент: к.пед.н., доцент Даминова И.